

"EXPERIENCE(S)" – AUTOBIOGRAPHY, TESTIMONY AND LIFE-WRITING

LISBETH LARSSON

Keywords

Autobiography, testimony, life-writing, autofiction, fact-fiction, archive, women

Summary

Working on autobiography in the last decades has been to be in a constant turmoil of changing definitions. This article is an autobiographical description of the theoretical development within the field with a focus on women's autobiographies. It starts with the feministic privileging of the autobiographical genre in the 70's, following the keyword "experience" and its changing status.

Celebrated during the 70's it lost its relevance in the linguistic turn during the 80's when language was defined as solidly patriarchal in feminist theory and of no use to women in telling their experiences. In the beginning of the twenty-first century the concept however returned in the theorizing of testimonies, which became a new term for autobiography, often used about non-literary texts written by marginalized groups.

Another line in the article is the changing terms for autobiographical texts, from autobiography to autofiction, testimony and life-writing, and the discussion of the theoretical assumptions implicated in these changes. One of the consequences of the split between language and life, opened up by deconstructive theory in the 80's, was a redefinition of the autobiographical genre from factual to fictional. In the 90's a new kind of autobiographical text, mixing fact and fiction and defined as autofiction, took form. What in the 80's seemed to be the death of a genre turned into a proliferation and the term life-writing has become the overarching term for a lot of different autobiographical texts during the last decades. A returning problem in this history of a constantly growing text and research field is however the lacking authorizing of women's life narratives in their multitude, specificities and differences. The article sums up by defining life-writing as relational texts and dependent on a respectful and sympathetic reading.

BIOGRAFIER

Kvinnors självbiografiska texter har under de senaste decennierna mötts av olika ”svar” från sin omgivning. Medan 70-talet läste texterna som självklara uttryck för kvinnlig erfarenhet, har poststrukturalismens problematisering av språket både abstraherat och differentierat genrens ontologi. I en självbiografiskt grundad artikel analyserar Lisbeth Larsson denna samtidshistoria, som visar sig vara helt central för feministisk kunskapsproduktion i skärningspunkten mellan liv och skrift.

SJÄLVBIOGRAFI, AUTOFIKTION, TESTIMONY, LIFE WRITING

LISBETH LARSSON

Att arbeta med självbiografier under de senaste decennierna har varit att befinna sig i centrum av vad som sett ut som ett paradigmskifte. Gamla begrepp har tömts, nya tillkommit, etablerade teorier, liksom många av dem som tillkommit under vägen, har förlorat sin giltighet. Den västerländska modernitetens nyckelbegrepp, som också är den självbiografiska genrens: subjekt, erfarenhet, identitet, autenticitet, minne och sanning har gång på gång satts i gungning och till synes havererat – men ändå fortsatt att användas och fungera.

Jag ska börja i begreppet erfarenhet: den nya kvinnorörelsens honnörsord och min egen utgångspunkt när jag började arbeta med kvinnors självbiografier.

Att utgå från människors erfarenheter i kunskapsbildningen var ett upp- och nervärande av tänkandet från deduktivt till induktivt som sattes i spel på bred front under 70-talet. Erfarenhet blev ett politiskt och metodiskt starkt ord inte bara inom feministisk kunskapsbildning utan också på många andra områden, inte minst inom pedagogiken. Ur det feministiska perspektivet handlade det om att tänka själva om något som andra tidigare alltid tänkt åt kvinnor. Vid den

tidpunkten var det också ett medvetet anti-teoretiskt ställningstagande. Vi ville inte tänka oss med gamla patriarkala teorier. Vår förståelse av samhälle, politik, texter och inte minst våra egna kvinnoliv skulle inte utgå vare sig från Freud eller från Marx, utan från våra faktiskt gjorda erfarenheter. Man skulle kunna kalla det ett feministiskt oskuldstillstånd där självbiografien, berättelsen om det egna livet, blev det främsta politiska vapnet. Den politiska analysens grundläggande metod inom de antihierarkiska basgrupper som bildades inom kvinnorörelsen tog sin utgångspunkt i den självbiografiska berättelsen: Jag berättar mitt liv, mina erfarenheter, för dig. Du berättar dina för mig. Och i dialogen om våra erfarenheter, i resonansen mellan dem, i urskiljandet av likheter och olikheter, kunde de personliga erfarenheterna lyftas ut ur det privatets mörker och bli synliga inte som genererade ur personliga brister hos oss själva eller de män och människor vi levde med, utan som orsakade av ett strukturellt förtryck genererat ur en patriarkal och kapitalistisk samhällsorganisation.

Från att under 50- och 60-talet ha varit så gott som obefintliga på bokmarknaden fick kvinnors självbiografiska berättelser en hausse under senare delen av 70-talet. Dessa böcker blev en del av den politiska kampen – och oerhört populära, lästa och diskuterade. Ofta stod de att köpa genom Månadens bok.¹ Men de förbrukades tämligen omgående inte bara inom den litterära offentligheten utan även inom kvinnorörelsen och den framväxande feministiska teoribildningen, vilket jag återkommer till. I den ständigt pågående kampen om tolkningsföreträdet till den könade berättelsen om människan fick dessa självbiografiska samtidsberättelser snart den pejorativa etiketten bekännelselitteratur. ”Jag vill inte skriva en bekännelsens litteratur. Jag vill skriva därför att jag vill att mitt förflutna skall bli verkligt, att mitt liv skall bekräftas”, skrev Sun Axelsson polemiskt i inledningen till en av de mest fascinerande av dessa böcker, *Drömmen om ett liv*, redan 1978.²

Den här boken har jag mer eller mindre medvetet planerat i tio år./.../ Just som jag kommit mig för med att skriva den här boken (och kanske blir det fler) som ska visa vad som ligger inuti ägget, vad som gör att människan blir än så än så; hur det känns att kläckas och växa, ja, just då har redan många, som haft samma behov, oförskyllt klämts in i ”bekännelselitteraturens” trånga biktstol. Där sitta vi nu och pipa såsom möss, en klump. Alla lika. Samma böcker av manliga författare skulle ha kallats något annat, något stramare, som öppnar vidare och väsentligare världsperspektiv.³

Processen som kom att kollektivt underkänna dessa självbiografiska böckers värde accelererade snabbt. I början av 80-talet såg många kvinnliga författare sig föranledda att påpeka att de inte betraktade sig som kvinnliga författare utan

som författare och att de inte skrev självbiografi utan fiktion.⁴ Under senare delen av 80-talet gick utgivningen av kvinnors självbiografier starkt tillbaka och när man letar i bokkatalogerna finner man dem ofta inom specialavdelningar såsom medicin, kulturhistoria och sociala frågor. Omkring sekelskiftet 2000 kan man emellertid se hur kvinnors självbiografiska berättelser återkommer på den svenska bokmarknaden. En del av de gamla aktivisterna från 70-talet, som exempelvis Åsa Moberg, skriver sina minnen. Andra, som Carina Rydberg, Unni Drougge och Maja Lundgren, är en ny generations författare inom genren.⁵

I en av de första akademiska studierna av kvinnors självbiografier, *Women's Autobiography* från 1980, menade redaktören Estelle Jelinek att utgivningen av kvinnors självbiografier är relaterad till andra faktorer än mäns.⁶ Där utgivningen av manliga självbiografier kan kopplas till viktiga samhällsliga skeenden som krig, politiskt avgörande förvecklingar och högkonjunkturer, kan man, menade hon, se hur utgivningen av kvinnors självbiografier snarare relaterar till kvinno-specifika omständigheter och perioder då kvinnor haft en stark samhällelig ställning eller samhället ett stort behov av deras insatser. Ser man på 70-talets svenska utgivningstopp är den också uppenbart kopplad till den då mycket vitala kvinnorörelsen, den offentliga sektorns expansion och ett stort behov av kvinnlig arbetskraft. Den tidigare toppen, som ägde rum under 1940-talet kan på samma sätt kopplas till beredskapstidens behov av kvinnliga insatser i samhället och till kvinnorörelsen, vars pionjärer då hade nått en ålder som gjorde

att de ville skriva ner sina minnen från det tidiga 1900-talets kamp. Genombrottet för utgivning av kvinnliga självbiografier, som skedde först på 1920-talet, kan i Sverige på samma sätt som i andra Europeiska länder relateras till kvinnors myndigblivande och erhållande av rösträtt.⁷

Hur man ska förstå det tidiga 2000-talets utgivning av kvinnors självbiografier är för mig inte lika uppenbart. De har, intressant nog, heller inte lästs på samma sätt. I den offentliga diskussionen om Rydbergs, Drougges och Lundgrens självbiografier har berättelserna om författarnas egna erfarenheter fått tämligen lite uppmärksamhet. Det är deras berättelser om andra, i synnerhet de om män, som väckt heta diskussioner och känslor. Man skulle kunna säga att trots att dessa kvinnor ingått vad nestorn inom självbiografiforskningen, Philippe Lejeune, kallar ett självbiografiskt kontrakt med läsaren har de lästs som biografier.⁸ Det är överraskande, men inte nytt historiskt sett. Tidigare har denna omdefiniering från kvinnlig självbiografi till biografi om en man ofta ägt rum på den förvetenskapliga nivån som är bibliotekskatalogiseringens. Marika Stiernstedts självbiografi *Kring ett äktenskap*, som jag själv arbetat mycket med, är exempelvis katalogiserad som en biografi om hennes man Ludvig Nordström och står i biblioteket alltså att finna under hans namn, Kerstin Möllers *Mitt liv med Olle* under Olle Möller, Ulla Isakssons *Boken om E*, under Erik Hjalmar Linder och så vidare. Ett intressant exempel i denna omdefinieringshistoria är Anna Lisa Lilljebjörn Geijers "Levnads-teckning" som står att finna under biografi

Erik Gustaf Geijer och gavs ut postumt till hundraårsminnet av makens död.⁹ Leigh Gilmore kallar i sin bok *Autobiographics* detta för ”politics of locations”, kvinnors livsberättelser sätts mycket konkret in i den patriarkala sorterings- och organisationsapparaten.¹⁰ Så står också de opublicerade kvinnliga självbiografierna att finna under mäns namn, fäders, bröders, makars, namn i handskriftsarkiven. Gilmores eget exempel handlar om hennes länge fåfänga sökande efter Joyce Johnsons självbiografi *Birroller* i en bokhandel. Efter många turer finner hon den slutligen på hyllan för

Så står också de opublicerade kvinnliga självbiografierna att finna under mäns namn, fäders, bröders, makars, namn i handskriftsarkiven.

fiktion vid namnet Jack Kerouac. Johnson hade ett kortvarigt förhållande med den berömda författaren på 50-talet.

När det gäller 70-talets kvinnliga självbiografier är de allra flesta kategoriserade som fiktion. Det är intressant nog också de ovan nämnda självbiografier av kvinnor som lästs som biografier om män.

Kategoriseringar liksom definitioner handlar om läsning. Eller, formulerat på ett annat sätt, de är det sätt vi svarar på det tilltal som en självbiografisk berättelse är. Och, ur det perspektiv som är mitt i denna artikel: de är de svar en kvinnas berättelse om sitt liv får. Under 1970-talet bejakades kvinnors självbiografier och lästes

som informativa berättelser om kvinnors erfarenheter i det samtida samhället och de blev en del av den privata och politiska diskussionen om detta. Utgångspunkten i den tidiga forskningen om dessa texter, som exempelvis artiklarna i den ovan nämnda forskningsantologin, var också dessa berättelsers verklighetsanknytning.

”Erfarenhet”

Den tilltro till benämningens förändrande kraft som var så stark under 70-talet, och som fick den feministiska teoribildningen att tillmäta den berättade erfarenheten en avgörande betydelse, utgick i sin tur från en ogrumlad tilltro till språket och dess förmåga att förmedla en sann beskrivning av verkligheten. När de kvinnliga erfarenhetsberättelserna återkom på den svenska bokmarknaden vid sekelskiftet 2000 hade tänkandet om språket och dess förmåga att återge en sann bild av verkligheten i grunden förändrats. I den teoretiska diskussion som fördes under 80- och 90-talet hade begreppet erfarenhet fått citationstecken kring sig och förlorat sin dignitet. Fokus hade flyttats från det som benämndes, erfarenheten, till själva benämningens. Den tidigare betoningen av närheten mellan det benämnda och benämningens hade ersatts med ett understrykande av skillnaden. Erfarenhet skrevs ”erfarenhet”, verklighet ”verklighet”, kvinna ”kvinna” för att understryka att beteckningen alltid är något helt annat än det betecknade.

Denna process kom till tydligt uttryck i den teoretiska diskussionen om självbiografien. Man kan till och med säga att genren blev en av huvudarenorna för

postmodernitetens nedmontering av de inledningsvis nämnda begreppen subjekt, erfarenhet, identitet, autenticitet, minne och sanning. Den språkliga vändningen innebar också att det före och efter som varit utgångspunkten för tidigare forskning om den självbiografiska genren, och där livet betraktats som det som föregått skriften, kom att vändas bak och fram. I den för teoribildningen om självbiografier avgörande uppsatsen "Autobiography as Defacement" menade Paul de Man att det snarare är skriften, skrivandet av självbiografen, som skapar eller installerar det liv som berättas. "We assume that life produces the autogiography as an act produces its consequences", skrev de Man:

but can we not suggest, with equal justice, that the autobiographical project may itself produce and determine the life and that whatever the writer does is in fact governed by the technical demands of self-portraiture and thus determined, in all its aspects, by the resources of his medium?¹¹

I förlängningen av detta resonemang kom också gränsen mellan fakta och fiktion att sättas i gungning, liksom gränsen mellan självbiografi och roman. På samma sätt som 70-talets kvinnliga självbiografier i bibliotekskatalogiseringen omdefinierades till fiktion kom, skulle man kunna säga, hela genren under senare delen av 80-talet att byta status från fakta- till fiktionstexter.

För den feministiska diskussionen om självbiografier hade detta naturligtvis en avgörande betydelse. Privilegieringen av erfarenhetstexter ersattes med en intensiv teoridiskussion. Lika negativ till etablerade teorier och teoribildning som 70-talets feminism varit, lika fixerad vid teorier och teoribildning blev man under de följande decennierna. Beredskapen att omförhandla 70-talets bärande begrepp kan, så här i historiskt perspektiv, te sig överraskande beredvillig, och 80-talets feministiskt-dekonstruktivistiska teoribildning om kvinnors självbiografier kom på ett paradoxalt sätt att upprepa det som varit de tidiga självbiografiforskarnas, som exempelvis Wayne Shumakers och Roy Pascals, tes: Kvinnor kan inte skriva självbiografier.¹² I Shumakers historieskrivning utgör de självbiografier av kvinnor som över huvudtaget nämns exempel på misslyckade sådana. På samma sätt är det i Roy Pascals studie. Inga kvinnor har visat förmågan att ge uttryck åt en helgjuten narrativ om ett helgjuter subjekt, vilket de ansåg vara den självbiografiska genrens kärna. Och där Jelinek i 70-talets efterföljd menade att den låga värderingen av kvinnors självbiografier inte alls berodde på att kvinnor skrev dåligt utan hade sin orsak i att de skrev om ett annorlunda subjekt som måste beskrivas på ett annat sätt, och att vi måste läsa dem med andra värdekriterier än de gällande patriarkala, kom 80-talets feministiska teoribildning snarare att avfärda dessa texters värde som källa till kunskap om kvinnors liv över huvud taget.

Definierade som en triumf under 1970-talet – kvinnor hade äntligen tagit den centrala västerländska identitetsgenren i besittning – blev kvinnors självbiografier inom 80-talets feministiska teoribildningen snarare beskrivna som Pyrrussegrar. I ljuset av den postmoderna språkteorin och dess feministiska franska version, med teoretiker som Julia Kristeva, Luce Irigaray och Hélène Cixous, där det kvinnliga alltid är det språkligt marginaliserade och icke uttryckbara, det tystade, kom kvinnor att betraktas som instängda i det patriarkala språket i stället för oberoende och självständiga brukare av det. ”Vi blir instängda, vi stänger in oss, vi stänger in oss i ordet kvinna./.../Ordet ’kvinna’ håller mig fången”, som Cixous skrev i *Le*.¹³ Den 70-talistiska tilltron till kvinnors förmåga att berätta om sina erfarenheter på ett adekvat och erfarenhetsmässigt sant sätt kom att vändas till sin motsats. Inlåst i det patriarkala språkets fångelse kan en kvinna bara upprepa den inom detta fångelse redan berättade historien om kvinnan. Samtidigt som hon tar det patriarkala språket i bruk för att berätta om sitt liv kommer hon att uttrycka den redan etablerade definitionen av kvinnan och berätta någon version av de berättelser som redan finns. När hon tar ordet i sin mun och berättar sin självbiografi stiger hon alltså in i sin egen tystnad. En kvinnas självbiografi har ingen egen narrativ, den kan, så som exempelvis Shosana Felman uttryckt essensen i denna teoribildning i boken *What Does a Woman Want?*, “only be a testimony”, och som hon tillägger “a testimony to survival”.¹⁴

Intressant nog innebar emellertid inte

den i grunden negativa postmoderna teoribildningen om självbiografier något avbrott eller ens någon avmattning i forskningen om dem, vare sig i allmänhet eller när det gällde kvinnors självbiografier,

När hon tar ordet i sin mun och berättar sin självbiografi stiger hon alltså in i sin egen tystnad.

snarare tvärtom. Den intensifierades, men ledde till en ny typ av undersökningar. Man letade inte längre efter manifesta uttryck för kvinnors liv och erfarenheter i deras självbiografier utan efter hinder och avbrott i deras sätt att berätta, och, framför allt letade man efter de språkliga strategier som de i sitt självbiografiska skrivande använde för att bryta upp och överskrida det patriarkala språkets gränssättningar. Från att under 1970-talet ha varit ett makt- och värderingsproblem, blev kvinnors bristande förmåga att berätta sina liv på ett med de förhärskande normerna för den självbiografiska genren kompatibelt sätt ett ontologiskt problem. Kvinnors erfarenheter var i princip inte tillgängliga. Men man skulle också kunna säga att erfarenhetsbegreppet flyttade sig. Det som undersöktes var inte längre den levda, privata och sociala erfarenheten utan erfarenheten av språkets effekter, och den sanning man sökte handlade inte om kvinnors liv utan om varför det var så omöjligt för dem att berätta den. En av de få som gav ett starkt motbud var den amerikanska feministen Carolyn

Heilbrun, som i sin bok *Writing a Woman's Life* från 1988, kritiserade det, som hon menade, närmast metafysiska förhållningssättet till språket liksom definitionen av det såsom i sig patriarkalt.¹⁵ Det är inte språket som är patriarkalt, menade hon, det är användningen av det. Språket är en ökönad verktygslåda. Det är de etablerade berättelserna som är patriarkala och det är de som måste demonteras för att det ska bli möjligt att berätta om en kvinnas liv och erfarenheter på ett adekvat och sannfärdigt sätt.

Definitioner

Den omdefiniering av självbiografien som en litterär genre på gränsen till, eller rentav i praktiken, fiktion som tog in början under 1970-talet samtidigt som kvinnor tog genren i bruk på bred front i Europa och USA, kom att utgöra en vändpunkt i en lång litteraturteoretisk diskussion om genredefinitionsproblemet. Det hade under hela efterkrigstiden pågått en alltmer intensiv forskning om självbiografier, vars syfte varit att definiera vad som karaktäriserade den text man skulle kunna kalla "autobiography proper". Metoden hade varit densamma som de Mans, att förstå den självbiografiska textens karaktär genom att analysera erkänt framstående sådana. Och man skulle kunna säga att såväl de Man som Jelinek med *Women's Autobiography* konfronterade den etablerade forsknings-traditionen på dess egna villkor.

Ett radikalt brott med denna teoribildning, som ägde rum samtidigt och som kommit att få allt större betydelse, var Elisabeth W. Bruss *Autobiographical Acts*

och Philippe Lejeunes *Le Pact Autobiographique*.¹⁶ Gentemot den tradition av genredefinitioner som utgick från textens inre karaktär valde de att utgå från hur böckerna presenterades, vad de gav sig ut för att vara. Självbiografier är helt enkelt de böcker som säger sig vara det, skulle man kunna sammanfatta deras resonemang. Philippe Lejeune konstruerade även ett behändigt rutmönstrat schema, där man genom att kombinera genreangivelse och namnbruk på författare, berättare och huvudperson lätt kunde skilja självbiografier från biografier och dessa båda från romaner. I hans schema fanns emellertid två tomma rutor. Två rutor där han menade att ingen text egentligen kunde hamna. Den ena, som kombinerade en fiktionsangivelse med ett internt självbiografiskt namnkontrakt betraktade han som osannolikt. Den andra som kombinerade en självbiografisk genreangivelse med en berättelse där huvudpersonen hade ett annat namn än författaren ansåg han vara omöjlig.

Man behöver emellertid bara betrakta den svenska utgivningen av kvinnliga självbiografier under 70-talet helt kort för att se att väldigt många av dem hamnar i båda dessa rutor. Sun Axelsson ovan nämnda *Drömmen om ett liv* har ett tydligt självbiografiskt kontrakt i namnbruket, men när den utgavs 1978 betecknades den som roman. Genreangivelsen på Kerstin Bergströms självbiografiska trilogi *Parkeeringsplatsen, Rollen och Resan* var "prosaberättelse" då de först utkom. I andra utgåvan bekräftades dock texternas självbiografiska konstruktioner. I Axelssons fall genom att genreangivelsen ströks. I Bergströms

genom att de tre böckerna gavs ut som en enda med titeln *Ett halvt liv*.

Det tydligaste exemplet på att kvinnor även skrivit in sig i ”den omöjliga rutan”, där en självbiografisk text har en huvudperson vars namn skiljer sig från författarens, är nog Tora Dahls Gunborg-serie. I den nionde delen av svensk litteratur mest omfattande självbiografiska projekt byter huvudpersonen namn från Gunborg till Tora och texten i de tidigare böckerna omvandlas från fiktion till fakta. ”Mitt barndomsjag, flickan Gunborg, har lämnat sin barndomsvärld och tagit steget över till mig, blivit ett med mig” skriver Tora Dahl i inledningen till *En bit på väg*, som utkom 1979. ”Det måste bli ett slut med att tala i tredje person nu. Jag är jag – hur splittrad jag än känt mig – och jag vill återfinna en väg jag gått.” En av 70-talets mest uppmärksammade romaner, Kerstin Thorvalls skandalösa *Det mest förbjudna* lästes utan diskussion som en självbiografi trots att huvudpersonen hette Anna. Ett tidigare exempel skulle kunna vara Moa Martinssons romaner om Mia, som genomgående lästs som självbiografier. De gavs också ut i ny upplaga med den övergripande titeln ”Självbiografiskt” 1950. Kerstin Munck har i sin bok om Héléne Cixous självbiografiska texter pekat ut August Strindbergs *Tjänstekvinnans son*, som en sådan bok. Den är skriven som en roman om pojken Johan, men genom de stora likheterna som finns mellan det som berättas om Johans liv och Strindbergs välkända brukar den läsa som hans självbiografi.¹⁷

Det är emellertid den ”tomma rutan” där ett självbiografiskt namnkontrakt

kombineras med fiktion som dragit till sig den största uppmärksamheten. Den kombinationen har skapat såväl nya självbiografiska texttyper som en intensiv teoretisk diskussion om vad som kan räknas in i den självbiografiska genren. Enligt Lejeune skrev litteraturvetaren och författaren Serge Doubrovsky sin bok *Fils* i medveten polemik mot hans schema.¹⁸ Huvudpersonen i *Fils* har samma initialer som Serge Doubrovsky, hela namnet anges aldrig, och en del av de äventyr han är med om återberättar uppenbart med Doubrovskys egna, andra är lika uppenbart fiktiva. Doubrovsky definierade emellertid sin text varken som självbiografi eller fiktion utan lanserade ett nytt begrepp: autofiktion. Det blev snabbt accepterat och genererade många nya liknande texter.¹⁹ Kerstin Munck menar i sin studie av den franska postfeministen Héléne Cixous författarskap att det är i detta sammanhang man ska förstå hennes säregna kombination av en nästan militant anti-självbiografisk hållning och ett författarskap som är fyllt av självbiografiska referenser. ”Jag fruktar inget så som självbiografien. Självbiografien finns inte”, skriver hon exempelvis i *Le Livre de Promethea*.²⁰ Men med detta avhändar hon sig emellertid inte, enligt Munck, ambitionen att berätta sina erfarenheter. Genom att beteckna genren som litterär erövrar hon däremot ”sin frihet att göra litteratur av sin erfarenhet, litterarisera den”.²¹

Poul Behrendt, som i en essä i den danska tidskriften *Kritik* 2004 på ett förtjänstfullt sätt beskriver denna teoretiska utveckling, menar emellertid att det speciella med denna typ av texter inte, som

så många menar, är att de upplöst gränsen mellan fakta och fiktion.²² Det som gör dem så svåra att förhålla sig till är att de är ”en æstetisk nydannelse” i den meningen att de arbetar med ett dubbelkontrakt, de är både självbiografier och fiktion. Hans eget exempel är Peter Høegs bok *De kanske lämpade*, som är konstruerad som en jagroman, men där det i bokens sista del plötsligt avslöjas att den föräldralöse huvudpersonen har samma förnamn som författaren. Høeg har också använt många autentiska namn och adresser på kända personer och institutioner i Danmark och boken kom att läsas som en självbiografi. När det under en bokmessa offentligt avslöjades att Peter Høeg inte alls var föräldralös uppstod en storm av indignation, som, enligt Behrendt, så småningom ledde till en total nedmontering av Høegs författarskap i den danska offentligheten och till att författaren tystnade för en lång tid.²³ Peter Høegs sätt att vara både Peter och ”Peter” uppskattades inte. Det gjorde heller inte Carina Rydbergs och Maja Lundgrens dubbla genrebruk i *Den högsta kasten* respektive *Myggor och tigrar*.

Behrendts exempel sätter ljuset på det problem med autofiktionen som aktualiserats vid många tillfällen och orsakat många heta debatter i den svenska offentligheten under det senaste decenniet: svårigheten att läsa en text som både fakta och fiktion. Som Christian Lenemark visar i sin avhandling *Sanna lögner* kom mottagandet av Carina Rydbergs *Den högsta kasten*, som var en av de första som i det självbiografiska återtagandet vid 90-talets slut placerade sig i ”den tomma rutan” där ett självbiografiskt kontrakt kombineras med uppenbar fiktion, att präglas av detta. ”Just överskridandet av denna gräns (mellan fakta och fiktion) anfördes som anledning till att boken var så svårbedömd, vilket tyder på en utbredd föreställning om att en gräns mellan fakta och fiktion existerar”, skriver Lenemark och fortsätter:

Den uttryckta ambivalensen i valet av läsart var också stor: Är *Den högsta kasten* att betrakta som självbiografi och liv eller roman och fiktion? Hur ska texten egentligen karakteriseras? Istället för att ta fasta på denna ambivalens och anamma en autofiktioneell läsart fullt ut, tenderade många av recensenterna att värdera *Den högsta kasten* antingen som roman och fiktion, eller som självbiografi och liv. I debatten var detta förhållningssätt ännu vanligare.²⁴

Man skulle också, om man drar slutsatserna av Lenemarks fortsatta framställning, där han jämför mottagandet av mäns autofiktion med det av kvinnors – och trots Behrendts Høeg-exempel – kunna säga att det autofiktioneella skrivsättet är speciellt farligt för kvinnliga författare. När det gäller dessa tendrar man hela tiden att, som i Rydbergs fall, fastna i den självbiografiska läsarten, och diskutera texten i termer av fakticitet, sanning och lögn. Ett senare mycket tydligt

exempel på detta är Maja Lundgrens autofiktionella *Myggor och tigrar*. När det gäller manliga författare, som exempelvis Daniel Sjärdins *Den sista romanen*, som utkom samtidigt som Lundgrens bok, tenderar man emellertid att ta fasta på fiktionen och diskutera den autofiktionella texten i estetiska termer.

Erfarenheter

Vi är nu långt från det erfarenhetskort jag spelade ut i inledningen till min artikel och många första generationens feministiska litteraturkritiker med mig kunde efter en kort period av teoriefuri uppleva att något viktigt gått förlorat med den höga abstraktionsgraden. Nancy K. Miller, som var en av de amerikanska feminister som gick i bräschen för den språkliga vändningen inom feministisk teori under 80-talet, förespråkade redan vid 90-talets början i boken *Getting Personal* ett återtagande av erfarenhetsbegreppet. Men inte som utgångspunkt för teorin, som under 70-talet, utan snarare för att sätta teorin i samspel med den subjektiva erfarenheten. ”/P/ersonal writing theorizes the stakes of its own performance”, skriver hon, och genom att använda begreppet ”performance”, som vanligtvis brukar tas i bruk när man talar om den alltmer omfattande mediala exploateringen av det självbiografiska, signalerar hon att det inte handlar om att spela ut autenticitet mot teori utan om att inta en subjektiv diskursiv position.²⁵ Man skulle i enlighet med tidigare diskussion kunna säga att hon kombinerar ett självbiografiskt kontrakt med teori, att hon skriver *autotheory*. Greppets demystifierande effekt kommer bland annat till synes i en briljant essä där hon låter Lacans teori om Phallos gå i dialog med hennes konkreta erfarenheter av att sköta och tvätta sin åldrade far. Ett annat intressant exempel på vad jag alltså valt att kalla *autoteori* är Carolyn Steedmans *Landscape for a good woman*, där hon skriver sin självbiografi och samtidigt moderns och faderns biografier och prövar dem mot de teorier, framför allt kulturanalytiska, historiska och psykoanalytiska, som hon använt i sin egen forskning.²⁶ Hennes metod är fascinerade, hennes slutsatser nedslående, men ändå klargörande och användbara. Hon finner aldrig fram till en sann berättelse om sitt och sina föräldrars liv. Hon hittar heller ingen teori som kan göra dem helt begripliga. Däremot hittar hon en rad olika berättelser och teorier som skiljer sig åt och kämpar med varandra om tolkningsherraväldet. Avsaknaden av berättelser som skulle kunna beskriva hennes erfarenheter, den empiri som härrör från hennes liv, är det mest slående.

Under 90- och 00-talen har den självbiografiska formen och det självbiografiska skrivsättet tagits i bruk av alltfler och inom alltfler områden. ”Autobiography is indeed everywhere one cares to find it”, citerar Linda Anderson Candace Lang i inledningen till *Autobiography* 2001.²⁷ Som jag tidigare påpekat innebar den postmoderna nedmonteringen av den självbiografiska genren vare sig något slut

på produktion eller utgivning av självbiografier, inte heller på forskningsintresset för den. Man kan snarare säga att det tvärtom var först i och med detta som genren blev verkligt het. Den kom i fokus såväl som forskningsobjekt som inom utvecklingen av litteratur- och subjektsteori och den genomgick en stor och vital förändringsprocess. I en närmast paradoxal rörelse i förhållande till dekonstruktionens nedmontering kom begreppet också att prolifereras och omfatta alltfler texter. I *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives* finns ett appendix som listar och ingående karakteriserar femtio olika typer av självbiografiska texter utöver autobiography och autofiction; exempelvis autogynography, autopathography, autopography, ethocriticism, heterobiography, genealogy och meditation.²⁸ Den renodlade, traditionella självbiografien, som Lejeune sökte definiera och de Man dekonstruera, är numera bara en liten del av det alltmer växande forskningsfält som under 2000-talet kommit att få den övergripande beteckningen life writing: "An overarching term used for a variety of nonfictional modes of writing that claims to engage the shaping of one's life. The writing of one's own life, the writings of another's biographical; but boundary is sometimes permeable", som det står i *Reading Autobiography*.²⁹

I inledningen till antologin *Feminism and Autobiography. Texts, Theories, Methods* kallar redaktörerna området för "a feminist meeting-place".³⁰ Det för tankarna till 1970-talet, men i praktiken är det inte bara feminister som intresserar sig för detta material numera, inte heller bara litteraturvetare. Intresset för självbiografiska berättelser

och framställningar av olika slag har blivit allt starkare inom en rad områden. Just genom sin oklara karaktär och starka fascinationskraft har de självbiografiska uttrycken,

... exempelvis autogynography, autopathography, autopography, ethocriticism, heterobiography, genealogy och meditation.

såväl hela texter som självbiografiska inslag i andra texter, kunnat knytas till en rad akademiska discipliner och praktiker. I de självbiografiska spåren och dokumenten möts det privata och det offentliga, det personliga och det sociala, fakta och fiktion, det populära och det akademiska, och i det gemensamma intresset för dessa utsagor har under de senaste decennierna en rad olika discipliner, som exempelvis medicin, psykologi, etnologi, historia och juridik, kunnat utveckla ett kreativt samarbete. Fallberättelser, brev, reseberättelser, krönikor liksom en rad vardagliga praktiker där människor tvingas berätta sina självbiografier, alltifrån att presentera sitt cv och ställa sig till förfogande i en arbetsplatsintervju till den korta mötespresentationen och sjukdomsanamnesen, har kommit att räknas in och blir föremål för forskning, liksom reality-seriernas självscensättning och de självbiografiska inslagen i många behandlings- och livsstilsprogrammen.

Det mer specifika begrepp som kommit att få störst genomslagskraft inom såväl det allmänna talet om självbiografier som inom forskning och självbiografisk

teoribildning är ”testimony”. Den svenska översättningen skulle rimligtvis vara vittnesmål eller vittnesbörd. I *Reading Autobiography* skiljer man emellertid begreppet ”testimonio” från ”witnessing” och kopplar det förra till juridik och religion, samt ett krav på åtgärder. Det senare ser man

Det som karaktäriserar denna litteratur är att önskan och tvånget att berätta hela tiden konfronteras med en oförmåga att göra det.

snarare som ett uttryck för åberopandet av närvaro, av att vara ett ögonvittne som autentificerar fakta. Begreppet har emellertid fått många olikartade och bitvis motsägelsefulla innebörder. Det har å ena sidan blivit ett samlingsbegrepp för de alltfler självbiografiska skildringar av så kallat marginaliserade grupper som utgivits under de senaste decennierna, liksom de alltfler självbiografiska berättelser som fokuserar på oförrätter, övergrepp och sjukdomar. Å andra sidan har begreppet kommit att bli utgångspunkten för en teoribildning om självbiografier, som delvis motsäger den önskan om att tillföra ny kunskap som ligger bakom mycket av både skrivandet och läsandet av dem.

”Testimony is called for in a situation where the truth is not clear, where there is already a ’crisis of truth’”, menar Linda Anderson.³¹ Det var också utgångspunkten för 1970-talets feministiska privilegiering av den självbiografiska genren. Med

berättelserna om kvinnors liv och erfarenheter liksom genom forskningen om dem ville man berätta en annan sanning än historieböckernas, de förhärskande teoriernas och den officiella statistikens. Det samtida intresset för de självbiografiska uttrycken, eller för att låna en formulering från en dansk antologi, samtidslitteraturens ”virkelighedshunger”, skulle kunna läsas på samma sätt.³² De existerande berättelserna är i gungning, de räcker inte, de behöver kompletteras eller rentav skrivas om. Men samtidigt som detta behov kommer till uttryck hos såväl författare som läsare och forskare tar sig denna ’crisis of truth’ inom teoribildningen sig också uttryck som innebär ett radikalt tvivel på möjligheten att över huvud taget berätta om tidigare icke berättade erfarenheter.

I *Testimony: Crisis of Witnessing*, som utgör utgångspunkten för den dominerande teoribildningen om vittneslitteraturen, som dessa självbiografiska berättelser också kallas, menar Shosana Felman och Dori Laub att det som karaktäriserar denna litteratur är att önskan och tvånget att berätta hela tiden konfronteras med en oförmåga att göra det.³³ En oförmåga som handlar både om svårigheten för vittnet att benämna vad hon/han varit med om och av rent språkliga begränsningar vad gäller att beskriva de grymheter de utsatts för. Utgångspunkten för Felmans och Laubs diskussion är de överlevandes vittnesmål från Förintelsen och de menar att dessa bara kan vara just vittnesmål, ett vittnesmål om att de överlevt. Samma formulering finns citerad tidigare i min framställning, men då var den relaterad till kvinnor och hämtad ur

Felmans *Whats does a Woman Want?* I den boken, som utkom ett år efter *Testimony*, överförde Felman den definition hon härlett ur en analys av självbiografiska berättelser skrivna av människor som överlevt Förintelsen på kvinnors självbiografier, vilket gör den minst sagt komplicerad. I förlängningen innebär det att hon liknar det patriarkala samhället vid ett koncentrationsläger och definierar kvinnor i gemensamt så svårt traumatiserade att de inte kan berätta om sina liv.

I en essä om vittneslitteraturen visar emellertid Horace Engdahl på en annan sida av teoribildningen, vilken ter sig mer anslående och definitivt mer produktiv. Essän handlar om den grekiska mytens våldtagna Philomela som fått sin tunga avskuren för att hon inte ska kunna berätta om sina erfarenheter. Men Engdahl stannar inte vid hennes oförmåga att berätta utan vänder intresset mot lyssnarna, för hon ger ljud ifrån sig, oförmåga att höra och förstå. "How does a woman get a male audience to understand what her body has been subjected to in a culture that doesn't take seriously the human rights of women?" frågar sig Engdahl och tillägger: "It seems so trivial, They do not see what she means."³⁴

Vittneslitteraturen är som alla självbiografiska texter och akter en intersubjektiv genre. Den kräver "a particular kind of listening and collaboration between the speaker and the listener", som Anderson skriver.³⁵ Den behöver en lyssnare som vill förstå, någon som erkänner berättelsen som intressant och viktig och som för den vidare in i ett fortsatt samtal. Den behöver lyssnare som beaktar den och tar den in i

den kollektiva historien. I sin magnifika bok *Minne, historia, glömska* betonar Paul Ricœur den kritiska övergången då ett vittnesmål antingen upphör att existera eller förvandlas till ett dokument, blir arkiverbart och en del av historieskrivningen.³⁶ Problemet med kvinnors självbiografier är emellertid, menar Gilmore och jag med henne, att den sanningsproduktion de står för inte låter sig auktoriseras inom den förhärskande patriarkala diskursen.³⁷ Med den kunskap vi har om kategoriseringsproblemen vad gäller kvinnors självbiografier, måste man också understryka vikten av att ta texternas subjektiva faktaanspråk på allvar så att de hamnar på det ställe i arkivet där de senare kan sökas som just som berättelser om självupplevd erfarenhet. Eller som Antoinette Bruger uttrycker det i *Dwelling in the Archive*:

Given the role of the traditional archive in excluding and distorting women's subjectivity – and of course, all historical subjectivities – making memory history is, arguably, one of the grounds from which discussions of women's agency in history must proceed.³⁸

I förlängningen av den upplösning av gränsen mellan fakta och fiktion som ägt rum i såväl definitionen som utformningen av självbiografiska texter under de senaste decennierna är, som Anderson skriver, de självbiografiska texterna "so written that it cannot be read solely as either factual truth or simple facts. /.../ it is intersubjective exchange between narrator and reader aimed

at producing a shared understanding of the meaning of life.”³⁹ För att det återtagande av erfarenhetsbegreppet som pågår ska bli meningsfullt är det emellertid, menar jag, nödvändigt att flytta perspektivet från de självbiografiska texternas sanning eller brist på sanning till deras anspråk på fakticitet, liksom till vikten av att respektera detta sanningsanspråk och låta det vara en del av den pågående omförhandlingen av berättelserna om människa, makt och mening.

Noter

- 1 Ann Steiner: *I litteraturens mittfåra: Månadens bok och svensk bokmarknad under 1970-talet*, Makadam 2006, menar visserligen att varken bekännelselitteraturen eller kvinnors självbiografier hade någon större plats i Månadens bok (s. 201f.f.), men det är en slutsats som grundar sig dels på ett snävt urval (enbart svenska originalromaner), dels på just den snäva definition av självbiografi som övergavs under denna period.
- 2 Sun Axelsson: *Drömmen om ett liv*, Bonnier 1978, s. 11.
- 3 Axelsson 1978, s. 215.
- 4 Lisbeth Larsson: "I förträstan på berättelsen. Tre kvinnor som skrev sina liv", i *Bonniers Litterära Magasin* 1994: 2
- 5 Åsa Moberg: Simone och jag. *Tänkar om Simone de Beauvoir*, Norstedts 1996 och hennes *Adams bok*, Natur och Kultur 1999; Carina Rydberg: *Den högsta kassen*, Bonnier 1997; Unni Drougge: *Boven i mitt drama kallas kärlek*, Bazar 2007; Maja Lundgren: *Myggor och tigrar*, Bonnier 2007.
- 6 *Women's Autobiography. Essays in Criticism*, Estelle Jelinek (red.), Indiana University Press 1980, inledningen skriven av Estelle Jelinek.
- 7 Lisbeth Larsson: "Den tryckta självbiografien och dagboken", *Kvinnors självbiografier och dagböcker i Sverige 1650-1989. En bibliografi*, Eva Hættner, Lisbeth Larsson, Christina Sjöblad (red.), Lund University Press 1991.
- 8 Philippe Lejeune: *Le pacte autobiographique*, Éditions du Seuil 1975.
- 9 Lisbeth Larsson: *Sanning och konsekvens. Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*, Norstedts 2001, s. 433f. Anna Lisa Liljebjörn Geijer och Agnes Geijer Hamilton: *Två släktled berätta. Erinringar omkring Erik Gustaf Geijer*, Gordon W. Stiernstedt (red.), Bonniers 1947.
- 10 Leigh Gilmore: *Autobiographics. A Feminist Theory Theory of Women's Selfrepresentation*, Cornell University Press 1994. Begreppet lånat från Adrienne Rich: "Notes Towards a Politics of Location", *Blood, Bread, and Poetry*, Norton 1986.
- 11 Paul de Man: "Autobiography as De-Facement", *The Rhetoric of Romanticism*, Columbia University Press 1984, s. 69.
- 12 Wayne Shumaker: *English Autobiography: its Emergence, Materials, and Form*, University of California Press 1954, Roy Pascal: *Design and Truth in Autobiography*, London 1960.
- 13 Citerat efter Kertin Munck: *Att föda text. En studie i Hélène Cixous författarskap*, Symposium 2004, s. 79.
- 14 Shosana Felman: *What does a Woman Want? Reading and Sexual Difference*, Johns

- Hopkins University Press 1993, s. 16.
- 15 Carolyn Heilbrun: *Writing a Woman's Life*, Women's Press 1989, s. 10.
- 16 Elizabeth W. Bruss: *Autobiographical Acts. The Changing Situation of a Literary Genre*, Johns Hopkins University Press 1976. Lejeune 1975.
- 17 Munck 2004, s. 245.
- 18 Philippe Lejeune: *Moi aussi*, Éditions du Seuil 1986 s. 24.
- 19 Paul Behrendt: "Dobbelkontrakten. En æstetisk nydannelse", *Kritik* 168-169: 2004.
- 20 Héléne Cixous: *Le Livre de Promethea*, Gallimard 1983. Citerat efter Munck 2004, s. 79.
- 21 Munck 2004, s. 79.
- 22 Behrendt 2004.
- 23 Behrendt har utvecklat och historiserat sitt resonemang i den ovan nämnda Kritikartikeln mer ingående i boken *Dobbelkontrakten. En æstetisk nydannelse*, Gyldendahl 2006.
- 24 Christian Lenemark: *Sanna lögner. Carina Rydberg, Stig Larsson och författarens medialisering*, Gidlunds 2009, s. 95.
- 25 Nancy K. Miller: *Getting Personal*, Routledge 1991, s. 24.
- 26 Carolyn Steedman: *Landscape for a Good Woman: a Story of two Lives*, Virago 1986.
- 27 Linda Anderson: *Autobiography*, Routledge 2001, s. 1.
- 28 *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives*, Sidonie Smith och Julia Watson (red.), University Press Minnesota 2001.
- 29 *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives* 2001, s. 197.
- 30 *Feminism and Autobiography. Texts, Theories, Methods*, Tess Cosslett, Celia Lury och Penny Summerfield (red.), Routledge 2000.
- 31 Anderson 2001, s. 127.
- 32 *Virkelighedshunger. Nyrealism i visuel optik*, Britta Timm Knudsen och Bodil Marie Thomsen (red.), Tiderne Skifter 2002.
- 33 Shosana Felman och Dori Laub: *Testimony: Crisis of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*, Routledge 1992.
- 34 Horace Engdahl, "Philomela's Tongue. Introductory Remarks on Witness Literature", www.worldscibooks.com/etextbook/5103/5103_chap1.pdf
- 35 Anderson 2001, s. 127.
- 36 Paul Ricœur: *Minne, historia, glömska*, Daidalos 2005.
- 37 Gilmore a.a. s 127f
- 38 Antoinette Burger: *Dwelling in the Archive. Women Writing House, Home, and History in Late Colonial India*, Oxford och New York, Oxford UP, 2003, s 28
- 39 Andersson a.a. 126

Nyckelord

Självbiografi, vittnesmål, life-writing, autofiktion, fakta-fiktion, arkiv, kvinnor

Lisbeth Larsson

Inst för Litteratur, Idéhistoria, Religion
Göteborgs universitet
Box 200
405 30 Göteborg
lisbeth.larsson@lit.gu.se

